

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 314.12(497.4-89)"193"

Prejeto: 6. 8. 2014

Dunja Dobaja

dr. zgodovinskih znanosti, raziskovalka, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana
E-pošta: dunja.dobaja@inz.si

Rojstva, smrti in strah pred »belo kugo« v Dravski banovini v obdobju med obema svetovnima vojnama

IZVLEČEK

Prispevek se osredotoča na čas druge polovice tridesetih let, ko se je v Dravski banovini zaostroval idejni spor med katoliško usmerjeno Slovensko ljudsko stranko (SLS) in liberalnim taborom oziroma med tradicionalnimi vrednotami in po stališčih katoliškega tabora »svobodomiselnimi idejami«, ki naj bi povzročale propadanje »vzornih krščanskih družin« in prispevale tudi k nizki rodnosti v banovini. Avtorica predstavi stališča bana Marka Natlačena kot vodilnega moža SLS glede gibanja rojstev v banovini in vzrokov za padanje rojstev. V njegovih pogledih ga je podprl tudi ravnatelj Higienkega zavoda dr. Ivo Pirc, katerega stališča so prav tako predstavljena v prispevku. Avtorica omenjeno problematiko rojstev, smrtnosti otrok, nezakonskih rojstev in splava obravnava v kontekstu primerjave z ostalimi jugoslovanskimi banovinami in nekaterimi evropskimi državami.

KLJUČNE BESEDE

Dravska banovina, rojstva, splav, smrtnost, nezakonski otroci

ABSTRACT

BIRTHS, DEATHS AND FEAR OF THE »WHITE PLAGUE« IN THE DRAVA BANOVINA IN THE INTERWAR PERIOD

The contribution focuses on the period in the second half of the 1930s, when the ideational dispute in the Drava Banovina escalated over the Catholic-oriented Slovenian People's Party (SLS) and the liberal camp or, in other words, between the traditional values and what the Catholic camp considered "freethinking ideas" that were seen as the main culprits for the erosion of the "exemplary Christian families" and supposedly contributed to low birth rate in the banovina. The authoress presents the viewpoints of Ban Marko Natlačen, the leader of the SLS, on the birth-rate movements in the banovina and the reasons for the declining birth rate. His views were also supported by the headmaster of the Hygiene Institute, Dr. Ivo Pirc, whose points of view are presented in the contribution as well. The authoress discusses the said problem of births, infant deaths, illegitimate births, and abortion in the context of a comparison with other Yugoslav banovinas as well as some European states.

KEY WORDS

Drava Banovina, births, abortion, death rate, illegitimate children

Uvod

Druga polovica tridesetih let 20. stoletja je čas, ko je katoliško usmerjeno časopisje v Dravski banovini vedno bolj intenzivno opozarjalo na »pravo« bistvo ženske, to je, da se zaveda svojega poslanstva, ki ji ga nalaga krščanstvo. Časopisje poudarja, da so cilj družbe vzorne katoliške družine, in opozarja pred nevarnostjo propadanja družin. Glavno nevarnost vidi v »beli kugi«, to je v umetni prekinitvi nosečnosti.¹ Krivca za propadanje družin vidi po eni strani v »brezbožnem komunizmu«, ki naj bi razvrednotil pravo bistvo ženske, po drugi strani pa tudi v liberalizmu, ki naj bi zagovarjal svobodo tako na gospodarskem kot duhovnem področju.² Posledica takšnega stanja naj bi bila po stališču katoliškega tabora tudi nizka rodnost v banovini.

V Slovenski ljudski stranki (SLS) je bila konec tridesetih let prisotna izredna politizacija nizke rodnosti.³ Ker je SLS na političnem prizorišču veljala za predstavnicu interesov rimskokatoliške cerkve, je politično problematiziranje nizke rodnosti potekalo v tesni povezavi s katoliškimi vrednotami. Ban Marko Natlačen je v začetku leta 1940 v banskem svetu prebral poročilo o gibanju prebivalstva v Dravski banovini, ki je po njegovih trditvah kazalo žalostno podobo.⁴

Namreč tudi v obdobju gospodarske konjunktore je bil opazen padec rojstev v Dravski banovini. Ban Natlačen je ta pojav označil za »socialno bolezen«, ki je že okužila meščanstvo, se globoko ugneznila med delavstvom in segla v mnogih krajih tudi že po kmetu, ki je »do zadnjega ostal skoro nedotaknjen od nje«.⁵ Padanje rojstev pa je bila po banovih besedah tudi »moralna bolezen«, saj se je »bela kuga« vedno bolj širila po mestih in marsikje že prodrla na deželo.

Ban je obsodil tiste zdravnike, ki so svoje medicinsko znanje zlorabljali in »zaradi umazanih judeževih grošev naraščaj naroda more!«.⁷

Na banov ekspozice so se odzvali posamezni banski svetniki. Tako je na primer banski svetnik Peter Rozman v odgovoru na banov ekspozice o padanju rojstev opozoril na določen paradoks v družbi.⁸ Namreč delavci so bili v praksi marsikdaj »kaznovani« prav zaradi velikega števila otrok. Mnogi delodajalci so izhajali iz stališča, da so produktivnejši delavci ali delavke brez otrok. Opozoril je, da obstajajo podjetja, kjer je v kolektivni pogodbi navedeno, da ženska po porodu ne sme več nazaj na delo v tovarno. To je postavljalo žensko pred dilemo, ali se odreče materinstvu in ostane v službi ali se poroči, postane mati in »stori to, kar je njena višja in najsvetejša dolžnost, ter pride ob kruh«.⁹ Opozoril je tudi na dvoličnost nekaterega časopisja (ne pove, katero; op. avtorice), ki je na eni strani »strastno in navdušujoče« govorilo proti »beli kugi«, na drugi pa se je v oglasih iskal na primer viničar brez otrok. Skratka, v nasprotju s krščanskim naziranjem.¹⁰ Dalje je navedel, da mnoge delavke-matere puščajo bolne otroke same v že tako higijensko neprimernih stanovanjih (posledica tega je bil velik odstotek umrljivosti otrok v industrijskih krajih) in odidejo na delo, saj si ne morejo privoščiti varstva. Delodajalci pa v večini niso upoštevali določbe v zakonu o zaščiti delavcev, po kateri so bila posamezna večja podjetja dolžna zgraditi otroška zavetišča. Zato je Rozman pozval, da morajo biti številne družine zakonsko zaščitene, ne pa izpostavljene »zasmehovanju in stradanju«.¹¹

Poslopje državne bolnišnice za ženske bolezni v Ljubljani (Spominski zbornik Slovenije, str. 495).

¹ V drugi polovici tridesetih let je v dnevnem časopisju in javnem življenju Dravske banovine vse bolj prisoten izraz »bela kuga«, s čimer pojmujejo problem splava. O omenjenem problemu so pisali ne samo v katoliško usmerjenem časopisju, ampak zanimivo tudi v liberalno usmerjenem časopisju, o njem pa je ostro spregovoril tudi ban Marko Natlačen v svojem ekspoziceju o gibanju prebivalstva na seji banskega sveta 12. februarja 1940. O omenjeni problematiki so razpravljali tudi v drugih delih kraljevine. Tako je imel na primer docent zagrebske univerze dr. D. Tomašić na zagrebski Ljudski univerzi v letu 1936 predavanje o splavu s stališča sociologije. Njegovo predavanje naj bi privabilo množico poslušalcev iz vseh slojev. V letu 1935 je zdravniški kongres v Beogradu obravnaval tudi »pereč problem« splava, in sicer so bile na kongresu predstavljene metode in vzroki za omejevanje rojstev skozi zgodovino. *Mariborski Večernik* Jutra, 18. 2. 1936, str. 4. Podatka o tem, kdaj se je pojem »bela kuga« prvič pojavil v zgodovini in kdo je prvi uporabil ta pojem, mi ni uspelo pridobiti (op. avtorice).

² Dobaja, Podoba ženske, str. 361–365.

³ Ratej, Samoiztrebljenje naroda, str. 15.

⁴ Prav tam.

⁵ ARS, AS 77, f. 14, Stenografski zapisnik 1. seje XII. rednega zasedanja banskega sveta Dravske banovine v Ljubljani dne 12. 2. 1940, Gibanje prebivalstva.

⁶ Prav tam.

⁷ Prav tam.

⁸ ARS, AS 77, fasc. 14, Stenografski zapisnik 5. seje XII. rednega zasedanja banskega sveta Dravske banovine v Ljubljani dne 16. 2. 1940.

⁹ Prav tam.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Prav tam.

Gibanje rodnosti

Ban Natlačen, ki je opozarjal na padanje rojstev, je bil prepričan, da so »zaskrbljujoči« podatki o gibanju »slovenskega prebivalstva«¹² izraz slabitve slovenskega narodnega gospodarstva oziroma podoba padanja njegove socialne ravni in na drugem mestu odraz padanja njegovih moralnih moči.¹³ Ob vstopu v skupno jugoslovansko državo naj bi Slovenci imeli »zadovoljivo rodnost«. Rodnost in naravni prirastek naj bi znašala okrog 30 promilov letno, kar je bilo sicer manj kot pri Srbih in Hrvatih, kjer naj bi znašala okrog 37 promilov letno.¹⁴ Kljub počasnemu padanju je znašala po podatkih bana povprečna rodnost v Sloveniji v letih 1922–1932 še 28,4 promilov nasproti 34,5 promilov v ostali državi. Od leta 1933 dalje pa naj bi se dotedanje počasno padanje rodnosti zelo pospešilo in od tedaj konstantno padalo. Tako je leta 1932 znašala rodnost v Sloveniji še 27,1 promilov, leta 1933 25,2 promilov in leta 1939 okrog 21,5 promilov. V sedmih letih naj bi slovenska rodnost padla za skoraj 6 promilov.¹⁵ Rodnost se je po Natlačenovih besedah zmanjšala predvsem v času gospodarske krize, a se je njeno padanje nadaljevalo tudi po njej, ko je gospodarstvo doživljalo konjunkturo in rast. Res je, da se je zmanjšala tudi smrtnost, a je bilo to znižanje mnogo manjše od padca rodnosti. V letih 1922–1932 je znašala smrtnost v Sloveniji 17,4 promilov, v letih 1933–1938 pa 14,7 promilov in naj ne bi mogla nadomestiti izgube, povzročene po izpadu rojstev. Posledica tega je bila, da se je naravni prirastek v Sloveniji zmanjšal. Povprečno je znašal v letih 1922–1932 še 10,9 promilov letno, leta 1938 pa le še 7,5 promilov.¹⁶ Po Natlačenovih besedah je bilo slovensko prebivalstvo sestavljeno tako, da so bili letniki srednje starosti sorazmerno številčno močno zastopani, kar pomeni, da je bil tisti del slovenskega prebivalstva, ki je bil v rodni dobi, zelo močno zastopan. Ta velika množica rodne prebivalstva pa naj ne bi prispevala dovolj rojstev. Po ljudskem štetju iz leta 1931 je bilo v Ljubljani 25 let starih žensk 725 in 30 let starih žensk 573, medtem ko je znašalo povprečno število ženskih novorojenk iz istega prebivalstva v letih 1933 do 1935 le 328.¹⁷ Padanje rojstev naj bi prizadelo predvsem slovenska mesta, med podeželskimi okraji pa naj bi bila prizadeta predvsem Murska Sobotica, Logatec, Radovljica, Laško, Ljubljana – okolica in Celje – okolica. To naj bi pričalo o razširitvi »so-

cialne bolezni padanja rojstev« od meščanstva preko delavstva do v mnogih krajih tudi kmeta. Slovenski naravni prirastek naj bi bil leta 1930 s prirastkom v ostali državi v razmerju približno 1:14, leta 1937 pa le še v razmerju 1:20.¹⁸

Opozorila o »drastičnem« padanju rojstev v Dravski banovini so prihajala tudi od direktorja Higienkega zavoda dr. Iva Pirca.¹⁹ Podprl je stališča bana oziroma vladajoče SLS ter poudaril, da se po številu rojstev meri življenjska moč vsakega naroda, »Slovincem pa naj bi se rodilo premalo otrok«. Vzrok za takšno stanje je videl v nevarnosti »bele kuge«, ki naj bi se razširila iz Francije in nekdanje Nemčije, »ne iz Hitlerjeve«, tudi v Dravsko banovino.²⁰

Padanje števila rojstev od leta 1921 dalje je bilo konstantno; v omenjenih letih je petkrat padlo število rojstev za 1000 rojstev v primerjavi s prejšnjim letom in enkrat celo za 2000 v enem letu, medtem ko se je povečalo le trikrat in da je bil padec števila rojstev v zadnjih sedmih letih (1933–1939) izredno velik. Padec rojstev je bil zlasti opazen v okrajih Laško, Litija, Logatec, ljubljanska okolica, Maribor – dešni breg, celjska okolica, Gornji Grad, Dravograd, Črnomelj in Radovljica, pri čemer je potrebno upoštevati, da padec rojstev v podeželskih okrajih ni bil nič manjši kot v mestih oziroma v industrijskih okrajih.²¹

Omenjene lastnosti, to so konstantnost padanja rojstev, periodičnost večjih padcev in nagnjenje k večjemu padcu v zadnji periodi let, naj bi osvetljevale vso težo problema padanja rojstev v Sloveniji, to je v slovenskem delu jugoslovanske države. Sicer rodnost v Sloveniji, torej v delu, ki je sodil v Avstro-Ogrsko monarhijo, tudi v času pred prvo svetovno vojno ni bila v primerjavi z drugimi pokrajinami nikdar visoka, v letu 1901 je znašala 33,5 promila, vendar se je držala na primerni višini do leta 1925, ko se je padanje začelo.²² V letu 1930 je sicer moč zaznati dvig rodnosti, a je ta že naslednje leto padla. Rodnost je padla zlasti v letih gospodarske krize od leta 1931 dalje. Padec rojstev je v letih 1921–1930 znašal 1/19, v letih 1931–1935 pa že 1/5.²³

Sodobni raziskovalci²⁴ gibanja rodnosti in smrtnosti v Dravski banovini opozarjajo na pomanjkljivosti Pirčevih analiz rodnosti in smrtnosti. V *Sporbinskem zborniku Slovenije* je Pirc leta 1939 objavil podatke o nataliteti po okrajih v obdobju 1921–1938, v *Krajevem leksikonu Dravske banovine* pa povprečja za obdobje 1921–1931, pri čemer ni navedel vira osnovnih podatkov. Verjetno je uporabil podatke iz popisov prebivalstva 1921 in 1931 in uradne podatke

¹² Iz banovega ekspozija je moč razbrati, da ban Natlačen govori o gibanju (samo) slovenskega prebivalstva na območju Dravske banovine.

¹³ ARS, AS 77, fasc. 14, Banski svet, Stenografski zapisnik 1. seje XII. zasedanja Banskega sveta, 12. 2. 1940, Gibanje prebivalstva. Ban Natlačen ne pojasni izvora podatkov, ki jih navaja v ekspoziju o gibanju prebivalstva.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Prav tam.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ Pirc, *Naroda rast*, str. 6–13.

²⁰ Prav tam, str. 12. Pirc govori o »beli kugi na Slovenskem«, pri čemer misli območje Dravske banovine.

²¹ Prav tam, str. 13–14.

²² Prav tam, str. 14.

²³ Pirc, *Zdravstveno stanje in demografski podatki*, str. 483.

²⁴ Šircelj, *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*, str. 66.

o številu živorojenih. Zaradi tega naj bi bila analitična vrednost navedenih podatkov relativno majhna. Podatki se namreč nanašajo na vsakokratno teritorialno razdelitev na okraje, in sicer 21 okrajev do leta 1924, 24 do leta 1937, 25 do leta 1937 itd. Primerjava podatkov obeh omenjenih publikacij pa naj bi pokazala na velika neskladja, zato lahko na njihovi osnovi sklepamo le o smereh razvoja in regionalnih razlikah.²⁵

V obdobju med obema vojnama je podatke o gibanju prebivalstva v Dravski banovini objavil tudi dr. Fran Zwitter.²⁶ Povzel je podatke Državnega higienskega zavoda v Ljubljani oziroma direktorja učiteljskega v Ljubljani N. Marolta. Podatke o gibanju rojstev in smrti je objavljala tudi *Statistični godišnjak*, a so bila določena odstopanja od podatkov Higienskega zavoda.²⁷

Relativne številke za Dravsko banovino po Zwitteru²⁸

leta	rojstva	smrti	naravni prirastek
1920–1924	29,6	20,0	9,6
1925–1929	28,0	17,2	10,8
1930–1934	26,3	15,9	10,4

Rojstva, smrti in naravni prirastek v Dravski banovini za leto 1929 in 1931 po Statističnem godišnjaku²⁹

leto	rojstva ³⁰	smrti	naravni prirast
1929	29,288	19,087	10,201

leto	rojstva	smrti	naravni prirast
1931	31,941	19,374	11,890

Upoštevajoč podatke, ki jih navaja Pirc, se je v Jugoslaviji gibala rodnost (na tisoč prebivalcev) po banovinah tako, kot prikazuje spodnja tabela (glej sosednji stolpec). Podatke je povzel po Splošni državni statistiki in opozoril na neznatne razlike v rodnosti za Dravsko banovino med podatki Splošne državne statistike in »našimi«, pri čemer je verjetno mislil na podatke Higienskega zavoda.

V letu 1931 je bila po vsej državi večja rodnost, v letu 1937 pa je bila slabša le v Dunavski banovini. Padec rodnosti od leta 1931 do 1937 pa je bil največji v Moravski banovini. V istem obdobju je bil padec rodnosti v vsej državi od 33,6 na 27,9 promila.³¹

Gibanje rodnosti v Jugoslaviji na tisoč prebivalcev

Banovina	1931	1937
Dunavska	28,1	20,3
Dravska	27,3	22,1
Moravska	35,1	24,96
Savska	31,2	25,1
Zetska	35,1	31,3
Drinska	40,0	32,85
Primorska	36,5	34,2
Vardarska	38,95	34,9
Vrbaska	40,45	40,0

Dravska banovina je bila po nizki stopnji rodnosti v Jugoslaviji takoj za dunavsko banovino (Pirc, *Narodna rast*, str. 15).

Naravni prirastek v Sloveniji je znašal komaj 3/4 ali celo 2/3 povprečnega naravnega prirastka za vso državo. Naravni prirastek v Savski banovini je bil približno enak našemu. Tam je bila sicer večja rodnost, a je bila tudi umrljivost večja. Najmanjša rodnost v državi je bila v Dunavski banovini. Zlasti njen severni del je slabo napredoval zaradi majhne rodnosti in visoke umrljivosti. Najvišjo rodnost so imele Vrbaska, Drinska in Vardarska banovina.³²

V mnogih evropskih državah se je pričelo konec tridesetih let število rojstev ponovno dvigovati, kar je bila predvsem posledica učinkovite propagande in novo vpeljanih ukrepov oblasti za povečanje števila rojstev. Pirc je opozoril, da je svojo rodnost zlasti popravila Hitlerjeva Nemčija.³³

V slovenskem delu Jugoslavije ni bilo moč opaziti postopnega dvigovanja rojstev, pač pa konstanten padec. V letu 1921 je bila rodnost 30,2, v letu 1938 pa je padla na 21,67 promila.³⁴

²⁵ Prav tam, str. 66. Več o neskladjih podatkov iz obeh omenjenih publikacij v Šircelj, *Determinanta*.

²⁶ Zwitter, *Prebivalstvo na Slovenskem*.

²⁷ Prav tam, str. 97.

²⁸ Prav tam. Zwitter je relativne številke opredelil kot aritmetično sredino rezultatov za posamezna leta, ki jih je preračunal direktor ljubljanskega učiteljskega Marolt.

²⁹ *Statistični godišnjak* za leto 1929 in 1931.

³⁰ Podatki so le za živorojene. *Statistični godišnjak*, 1929.

³¹ Pirc, *Narodna rast*, str. 15.

³² Pirc, *Zdravstveno stanje in demografski podatki*, str. 486.

³³ Pirc, *Narodna rast*, str. 16.

³⁴ Pirc, *Zdravstveno stanje in demografski podatki*, str. 483.

Vzroki padanja rojstev

S pojavom padca rojstev se je odprl tudi problem preprečevanja spočetja in porodov. Vzroke³⁵ za prostovoljno omejevanje otrok je Pirc videl v želji po udobnem življenju. Vedno večji materializem naj bi zatrl v človeku naravno željo po otrocih. Drugi razlog za omenjeni problem je bilo moč zaznati zlasti pri premožnejšem delu prebivalstva, v kolikor pri njih ni bil odločilen prvi nagib. Namreč po Pirčevem mnenju so premožnejši prvi pričeli z omejevanjem rojstev tako v Sloveniji kot tudi drugod, in sicer zato, ker naj bi se bali, da vsakemu od otrok ne bi mogli dati ali zapustiti dovolj. Na ta način naj bi se izognili prevelikemu razkosavanju premoženja. Tretji razlog naj bi bil prevladujoč v manj premožnih in siromašnih družinah, uradniških, maloobrtniških, delavskih in kmečkih. Žene iz tovrstnih družin naj bi se zaradi pomanjkanja denarja bale nosečnosti, stroškov za porod in otroka, za stanovanje, za svojo službo itd. Odločilen moment naj bi bil pri tovrstnih slojih strah pred pomanjkanjem in ne toliko resnično pomanjkanje.

Tudi pri kmečkih ženah naj bi postajal tretji nagib vedno bolj pogost, a s to razliko, da naj bi prišel do izraza šele pri četrtem, petem ali kasnejšem otroku, pač odvisno od velikosti posesti in od razširjanja urbanizirane miselnosti.³⁶

Vpliv porok na gibanje rojstev

Po Pirčevih ugotovitvah število porok ni bistveno vplivalo na število rojstev, kar naj bi pojasnjevala tudi spodnja tabela.

*Število porok v slovenskem delu Jugoslavije na 1000 prebivalcev po posameznih letih.*³⁷

leto	število porok	leto	število porok
1921	10,3	1930	7,8
1922	8,5	1931	7,4
1923	7,9	1932	6,7
1924	7,7	1933	6,6
1925	7,1	1934	6,4
1926	7,3	1935	6,8
1927	7,3	1936	7,1
1928	7,3	1937	7,9
1929	7,8	1938	8,0

Upoštevajoč tabelo, je na število porok vplivala gospodarska kriza, kar je razvidno iz padca v letih 1932–1935. Če bi bilo zmanjšano število porok v tem obdobju krivo velikemu padcu rojstev v letu 1933, ko je padlo število rojstev za 2000 hkrati, bi morale tudi

kasnejšemu povečanju števila porok v letu 1937 in 1938 slediti povečano število rojstev, če ne še v letu 1938, pa vsaj v letu 1939, kar pa se ni zgodilo.³⁸

Da število porok v obravnavanih letih ni vplivalo na povečanje števila rojstev, naj bi potrjevala tudi primerjava s številom porok v drugih evropskih državah, kar prikazuje spodnja tabela.

*Število porok na 1000 prebivalcev.*³⁹

leto	Anglija	Nemčija	Italija	Švedska	Francija
1931	15,6	16,0	13,4	14,0	15,6
1932	15,3	15,7	12,8	13,5	15,1
1933	15,8	19,3	13,8	14,0	15,1
1934	16,8	22,4	14,7	15,5	14,2
1935	17,1	19,5	13,2	16,4	13,6

Kljub dejstvu, da je bilo v navedenih evropskih državah z izjemo Italije število porok dvakrat večje kot v slovenskem delu Jugoslavije, kar naj bi bil po trditvah Pirca vzrok v povečanem številu ločitev in povečanem številu ponovnih porok ločencev, je bila rodnost v omenjenih državah manjša kot v slovenskem delu Jugoslavije. Izjema je bila Italija, ki je imela med zgoraj omenjenimi državami največjo rodnost in najnižje število porok. Izhajajoč iz tega, je po Pirčevem mnenju zavržen izgovor, da pada število rojstev v slovenskem delu Jugoslavije, ker se zaradi gospodarske krize ljudje ne morejo poročiti.⁴⁰

K takšnemu stanju v slovenskem delu Jugoslavije (in tudi drugod; op. avtorice) je po mnenju takratne prevladujoče politične strukture v Sloveniji, to je SLS, prispevalo tudi slabše izpolnjevanje verskih dolžnosti, beg mladih ljudi z dežele v mesto, industrializacija podeželja, »tajna propaganda za preprečitev spočetja«, ki naj bi se širila od žene do žene, in uporaba kontracepcije ter olajšana možnost prekinitve nosečnosti (splav).⁴¹

»Bela kuga«

Po navedbah Iva Pirca se je število splavov povečevalo zaradi razvite tehnike opravljanja splavov, ki so jo lahko osvojili tudi laiki. Tudi nekateri zdravniki so za primeren honorar opravljali splave, a po trditvah Pirca v manjšem številu. Večinoma naj bi šlo za primere, ko so zdravniki le dokončali od laika začeti nasilni splav,⁴² kar je njihova dolžnost, saj so na ta način rešili ženo pred izkravitvijo ali drugimi zapleti

³⁸ Prav tam.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Prav tam, str. 20.

⁴¹ Prav tam, str. 21–22.

⁴² Žena se je odločila za prekinitev nosečnosti in sama poskušala odpraviti plod ali pa je poiskala pomoč pri osebi, ki se je ilegalno ukvarjala z opravljanjem splavov. Marsikdaj so takšni nasilni posegi povzročili zaplete (npr. krvavitve).

³⁵ Narodna rast, str. 18.

³⁶ Prav tam.

³⁷ Prav tam, str. 19.

v zvezi s tem.⁴³ Po podatkih ljubljanske bolnišnice naj bi v letih 1925–1940 nasilno povzročeni splavi znašali 4/5 vseh splavov. Po besedah predstojnika dr. Alojzija Zalokarja naj bi se razmere slabšale, tako da se je manjšal odstotek, ki je padel na spontane splave.⁴⁴ Dr. Zalokar je ocenil, da smo imeli v Sloveniji v obravnavanem obdobju minimalno 24, maksimalno pa 40 splavov na 1000 porodov. V letu 1934 je bilo v bolnici za ženske bolezni v Ljubljani 506 splavov, medtem ko jih je bilo v letu 1920 153.⁴⁵ Upoštevati je potrebno, da so prišli v bolnico le težji primeri splavov, da so se lažji, ki jih je bilo mnogo več, zdravili pri splošnih zdravnikih ali pa brez zdravnika. Večje število splavov pa naj bi se končalo brez zapletov.⁴⁶

Splav je bil v Jugoslaviji do leta 1929 strogo prepovedan. Kazenski zakonik iz leta 1929 je nameren splav sicer še vedno prepovedoval in zanj določal kazen, vendar je prvič predvidel tudi dovoljeni splav. Na podlagi mnenja zdravstvene komisije so lahko napravili splav, če so z njim noseči ženski rešili življenje ali odstranili neizogibno nevarnost za njeno zdravje.⁴⁷ Ti zakonski predpisi so pri nas veljali do leta 1952.⁴⁸ Kazenski zakonik je glede namerne odprave plodu predvideval stroge kazni. Noseča žena, ki je sama odpravila plod ali pa je drugemu dopustila, da ji je to storil, je bila kaznovana z zaporom do treh let. V posebnih primerih je sodišče lahko omililo kazen. Nezakonska mati je bila lahko tudi oproščena in je ni doletela kazen.⁴⁹ S strogim zaporom je bil kaznovan tudi tisti, ki je opravil splav. Če je to storil zdravnik, farmacevt, babica ali kdo drug, ki je izvajal splave za nagrado, je bil kaznovan z zaporom do petih let. Zdravnik ali babica sta bila kaznovana z zaporom do enega leta, tudi če sta dokončala že začeto odpravo plodu ter o tem nista obvestila pristojne oblasti v treh dneh. Kdor je dal noseči ženi sredstvo za odpravo plodu ali ga je sam uporabil proti njej brez njene volje, je bil kaznovan z zaporom do pet let. Če je žena zaradi nasilno povzročene splava umrla, je bil storilec kaznovan z zaporom najmanj pet let. Kazen ni doletela tistega zdravnika, ki je opravil splav ob predhodni prijavi pristojni oblasti po zdravniškem

komisijskem mnenju, ali je odpravil plod zato, da je rešil življenje materi oziroma zaščitil njeno zdravje, če to na noben drug način ni bilo mogoče.⁵⁰

Oblastni referent dr. Anton Breclj je ob vladni predložitvi zakonskega osnutka o splavu leta 1926, ki naj bi ga večina odseka zakonodajnega odbora »mehanično – poslušno« sprejela, izrazil kritiko.⁵¹ Njegova kritika odraža stališče takrat v Sloveniji vladajoče SLS. V določbi, ki pravi »ne kaznuje se zdravnik, ki noseči ženski povzroči splav, da bi ji rešil življenje ali jo obvaroval velike nevarnosti za življenje«, je videl zakonito dovoljenje za poljubno splavljanje, saj naj bi dovoljevala mnogo več, kot je dopustila sovjetska vlada. V Sovjetski zvezi je bilo omejeno dovoljenje za splav na prve tri mesece in na državne bolnice ali porodnišnice, kjer je bilo navadno več zdravnikov in presoja, ali je splav upravičen ali ne, bolj stvarna. Po jugoslovanskem zakonskem osnutku pa je bilo opravljanje splava prepuščeno svobodni presoji in izvršitvi enega samega zdravnika. Breclj je v omenjeni določbi videl »vir gorja za ves naš narod«, izgubljanje pridobljenih kulturnih vrednot in samovoljo centralne politike. Poudaril je, da pri sestavi omenjenega zakonskega osnutka ni sodeloval noben hrvaški ali slovenski strokovnjak (pravnik ali zdravnik).⁵²

Na pobudo prof. dr. Metoda Dolenca so slovenski pravniki, zdravniki in bogoslovci izrazili svoje načelno stališče o splavu, toda v Beogradu niso bili upoštevani. Poudarili so sledeče:

1. Nihče nima pravice nerojenemu človeku krati ti življenja, tudi lastna mati ne. Družba pa ima dolžnost, da z vsemi zakonitimi sredstvi zavaruje življenje nerojenega človeka.
2. Nepriznavanje upravičenosti za umetni splav, tudi zdravstvenih razlogov ne, češ da je včasih potrebno žrtvovati življenje nerojenega otroka, da se ohrani materi po nosečnosti ogroženo zdravje ali življenje. Strokovnjaki naj bi zanimali vsako upravičenost za splav, ker se naj bi brez splava ohranilo materam zdravje in življenje lažje in bolj zagotovo kot s splavom.
3. Če zdravnik po temeljitem preudarku smatra, da se noseči ženski lahko ohrani življenje le z umetnim splavom, naj se posvetuje še z dvema izkušenima in zanesljivima zdravnikoma. Če so si edini, da je splav potreben, naj bi se le-ta izvršil v javni bolnišnici, v porodnišnici ali sanatoriju. Vsako drugačno izvajanje splava naj bi se smatralo kot umor.⁵³

Po podatkih Iva Pirca je v Sloveniji naraščalo tudi število nezakonskih otrok, zlasti na Koroškem in Štajerskem.⁵⁴ Na Štajerskem naj bi se odstotek nezakonskih rojstev gibal med 10 in 20%, največji

⁴³ Pirc na primer navaja podatke v zvezi z izvajanjem splava v Nemčiji in Franciji. V Berlinu je leta 1935 prišlo na 1000 rojstev 87 splavov, od katerih so bili 4/5 nasilni splavi. V Franciji naj bi število splavov preseglo 600.000 in doseglo letno število rojstev. Pirc, *Narodna rast*, str. 23–24.

⁴⁴ Pirc, *Narodna rast*, str. 23.

⁴⁵ Prav tam, str. 24.

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ *Kazenski zakonik za Kraljevino SHS*, 1929, str. 64–65.

⁴⁸ Šircelj, *Rodnost v Sloveniji*, str. 174. V Jugoslaviji je bila medicinska indikacija za umetno prekinitev nosečnosti (dovoljeni splav) uzakonjena leta 1929. Leta 1952 so bile medicinskim indikacijam dodane še socialno-medicinske. Pri ginekoloških zavodih so bile ustanovljene zdravniške dvostopenjske komisije za dovolitev odprave plodu. Z ustavo SFRJ leta 1974 je postal splav pravica ženske. Ta pravica se je lahko omejila le iz zdravstvenih razlogov. Šircelj, *Rodnost v Sloveniji*, str. 174–175.

⁴⁹ *Kazenski zakonik za Kraljevino SHS*, 1929, str. 64–65.

⁵⁰ Prav tam.

⁵¹ Breclj, *Zakonita zaščita nerojenih*, str. 202.

⁵² Prav tam.

⁵³ Prav tam, str. 203.

⁵⁴ Pirc, *Narodna rast*, str. 25.

Otroci v jedilnici Banovinskega dečjega doma v Ljubljani. (*Socialno zdravstvo*, str. 51).

odstotek naj bi bil v slovenjgraškem in ljutomerskem okraju. Na Koroškem pa naj bi bilo čez 20% nezakonskih rojstev.⁵⁵ Pirc je videl dva razloga za takšno stanje: ljudje v teh krajih naj bi smatrali za manjše zlo nezakonskega otroka kakor pa preprečitev spočetja ali prekinitve nosečnosti s splavom in drugič naj bi bili ljudje na teh območjih še bolj primitivni in niso bili seznanjeni z metodami za preprečevanje oziroma prekinitve nosečnosti. Med vzroki naj bi izločili gospodarski moment, češ da zaradi obubožanja in siromaštva ne pride do poroke. Število porok v štajerskih in koroških okrajih ni bilo nič manjše kot drugod.⁵⁶ V Sloveniji naj bi se po podatkih Pirca rodilo letno 2500 nezakonskih otrok, od tega kar 2000 na Štajerskem in Koroškem, kar naj bi predstavljalo resen socialno-zdravstveni problem.⁵⁷

Umrljivost otrok

Po besedah Pirca je bilo negativno tudi dejstvo, da je število rojstev padalo hitreje, kot se je zmanjševalo število smrti.⁵⁸ Ta pojav naj bi pričal o tem, da Slovenci v obravnavanem obdobju še niso bili zreli za racionalizacijo rojstev, ker še niso bili ustvarjeni

pogoji za zmanjšanje števila smrti v istem razmerju. Pirc je videl nevarnost v tem, da se je Slovincem odprla pot k regulaciji rojstev in da so to regulacijo deloma že osvojili, niso pa obvladali v isti meri smrtnih primerov in jih tudi niso mogli preprečiti ter s tem znižati splošne umrljivosti, na primer z nego dojenčkov, s pravočasnim in strokovnim zdravljenjem bolezni in z ustrežno higieno. Največ umrljivosti je bilo v okrajih ptujska okolica, Dolnja Lendava, Maribor – levi breg, Ljutomer in Murska Sobota. To so bili pretežno viničarski okraj, kjer je vladala revščina, slabe higienske razmere in kulturna zaostalost.⁵⁹

Zaskrbljujoča v obravnavanem obdobju naj bi bila za slovenski narod tudi visoka umrljivost otrok. Letno je umrlo 4000 otrok do enega leta starosti, in sicer predvsem na podežlju. V vseh slovenskih mestih jih je umrlo letno približno 200.⁶⁰ Vzrok visoke umrljivosti dojenčkov na podežlju je bila slaba in nepravilna prehrana, nalezljive bolezni⁶¹ in pomanjkljivo znanje mater o negi dojenčkov in malih otrok. Umrljivost dojenčkov je bila visoka zlasti v severnih okrajih Slovenije, to so Dolnja Lendava, Murska Sobota, Maribor – levi in desni breg, Ljutomer, Ptuj – okolica, Konjice in Slovenj Gradec. V omenjenih okrajih naj bi bila umrljivost dojenčkov nad povprečjem. K zmanjšanju umrljivosti dojenčkov na podežlju naj bi po besedah Pirca prispeval pouk mater o negi in prehrani otroka, obiski zaščitne sestre na domu, ustanavljanje posvetovalnic za matere in dojenčke, pregledovanje in zdravljenje bolnih otrok v otroških dispanzerjih, potujoče higienske razstave in razdeljevanje pripomočkov za nego dojenčka in otrok revnim materam.⁶²

Primerjava Dravske banovine z drugimi deli države je pokazala ugodnejšo situacijo, saj je umrl pri nas šele vsak osmi oziroma deveti dojenček v prvem letu starosti, v Savski banovini pa je umrl vsak peti dojenček, kar je bila najslabša situacija v državi.⁶³ Vendar pa je bila v Dravski banovini umrljivost samo relativno majhna. Tu se je rodilo najmanj otrok v vsej državi, zato bi jih moralo kar največ ostati živih.

Medtem ko je umrljivost otrok v Dravski banovini na podežlju rastla, se je v mestih postopoma zmanjševala. Lep napredek postopnega zniževanja umrljivosti dojenčkov je doseglo mesto Ljubljana.⁶⁴ V Ljubljani je znašala umrljivost dojenčkov le še 5%, povprečna umrljivost v Sloveniji pa še vedno 12%. Glede umrljivosti dojenčkov so bili najslabše zasto-

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ Prav tam. Različna pogostnost nezakonskih rojstev se je odražala tudi v odnosu prebivalstva do nezakonskih otrok in njihovih mater. Na Koroškem in verjetno tudi na Štajerskem so bili veliko strpnejši do njih kakor na Kranjskem. Pozne poroke in razširjenost celibata na Koroškem in deloma na Štajerskem so prispevale k temu, da so v 19. stoletju postala nezakonska rojstva nekaj vsakdanjega, če niso bila taka že v 18. stoletju. Zato je bila možnost poroke za nezakonsko mater s Koroške večja kot za nezakonsko mater z Dolenjske. Na Koroškem so se nezakonske matere v večini primerov poročile z očetimi svojimi otroci ali pa z drugim partnerjem, vendar šele, ko sta bila sposobna preživljati družino. Šircelj, *Rodnost v Sloveniji*, str. 84.

⁵⁷ Pirc, *Zdravstveno stanje in demografski podatki*, str. 487.

⁵⁸ Prav tam, str. 26.

⁵⁹ Prav tam.

⁶⁰ Prav tam, str. 27.

⁶¹ Nalezljive bolezni (davica, škrlatinka, koze itd.) so bile eden od glavnih vzrokov umrljivosti dojenčkov in otrok. Z uvedbo rednih cepljenj se je pričela postopoma zniževati tudi njihova umrljivost. Obvezno cepljenje je bilo najprej uvedeno proti kozam (leta 1921), škrlatinki (1932) in davici v tridesetih letih. Šircelj, *Rodnost v Sloveniji*, str. 99.

⁶² Pirc, *Narodna rast*, str. 28.

⁶³ Pirc, *Zdravstveno stanje in demografski podatki*, str. 487–488.

⁶⁴ *Socialno zdravstvo*, str. 11.

pani štajerski okraji, razen Celja in Gornjega Grada. Umrljivost dojenčkov v vseh drugih okrajih se je gibala okoli povprečja.⁶⁵

Tabela otroške umrljivosti v Ljubljani od 1918 do 1930⁶⁶

leto	živorojeni	do 1. leta umrli	od 2. do 15. leta umrli
1918	422	83	94
1919	587	95	129
1920	699	107	109
1921	741	135	115
1922	799	96	75
1923	850	102	79
1924	880	96	57
1925	830	63	96
1926	810	87	62
1927	661	72	51
1928	718	70	54
1929	726	62	25
1930	792	79	26

Tabela umrljivosti po starosti kaže, da je v obdobju od prve svetovne vojne dalje otroška umrljivost v Ljubljani postopoma padala, kar je bil znak izboljševanja socialno-higienskih razmer in uspešne zdravstvene propagande. Umrljivost dojenčkov do 1. leta je od leta 1918, ko je znašala 19,6% na 100 živih rojstev, stalno padala. V letu 1930 je bila sicer nekoliko višja ter je znašala 9,9%. Od vseh smrtnih primerov je umrlo v letu 1930 19,6% otrok do 15. leta starosti, kar je bilo razmeroma veliko.⁶⁷

Tabela umrljivosti dojenčkov do 1. meseca starosti v Ljubljani od 1918 do 1930⁶⁸

leto	V 1. mesecu umrli
1918	37
1919	63
1920	66
1921	57
1922	43
1923	41
1924	49
1925	33
1926	56
1927	43
1928	26
1929	34
1930	37

Število novorojenčkov, umrlih do 1. meseca življenjske dobe, je sicer upadalo, a po navedbah lju-

bljanskega mestnega fizika premalo. Vzroki so bili verjetno v še vedno preslabem skrbstvu za nosečnice oziroma v premajhni poučenosti bodočih mater o negi novorojenčka. Nezadostna skrb za nosečnice je bila verjetno tudi razlog za visok odstotek mrtvorojencev.

Odstotek mrtvorojenih v slovenskem delu Jugoslavije je bil razmeroma visok tako v razmerju z drugimi banovinami kot tudi z drugimi državami. Od petletja 1921–1925 do petletja 1931–1935 se je popravil samo od 0,1% na 2,3%. Med najslabšimi okraji v tem pogledu sta bila Brežice in Radovljica, nato Maribor – levi breg in Celje – okolica. Med srednje dobrimi okraji so bili Črnomelj, Novo mesto, Krško, Laško, Šmarje pri Jelšah in Slovenj Gradec.⁶⁹

Tabela mrtvorojenih v Ljubljani od 1918 do 1930⁷⁰

leto	število mrtvorojenih	na 1000 prebivalcev v ‰
1918	10	2,4
1919	19	3,2
1920	19	2,7
1921	27	3,6
1922	25	3,1
1923	27	3,2
1924	16	1,8
1925	32	3,9
1926	22	2,7
1927	30	4,5
1928	13	1,8
1929	20	2,8
1930	20	2,9

V Dravski banovini je bila v desetletju 1929–1939 stopnja mrtvorodnosti 21–25 promila. Več mrtvorojenih otrok je bilo med nezakonskimi rojstvi. Leta 1930 je bila stopnja mrtvorodnosti med nezakonskimi otroki za tretjino višja od mrtvorodnosti med zakonskimi otroki. Glede na povezanost med vrednostmi stopenj mrtvorodnosti in zakonskim stanom matere sklepamo, da je bila mrtvorodnost višja tam, kjer je bilo več nezakonskih otrok (Koroška, Štajerska) oziroma tam, kjer so bile socialne razmere slabše. Primerjava med stopnjama mrtvorodnosti v Črni na Koroškem in Dravski banovini v letih 1929–1939 pokaže, da je bila v Črni za tretjino večja od banovinskega povprečja. Del te razlike je gotovo povezan z visokim deležem nezakonskih otrok v Črni.⁷¹

Po besedah dr. Iva Pirca bi se moralo v Dravski banovini delo »za zdrav rod« gibati v dve smeri, in sicer je bilo potrebno na prvem mestu povečati število rojstev, saj naj bi padanje rodnosti ogrozilo temelje bodočnosti slovenskega naroda, in na drugem mestu znižati število smrti. Oboje naj bi dosegli s pospeše-

⁶⁵ Pirc, Zdravstveno stanje in demografski podatki, str. 488.

⁶⁶ Socialno zdravstvo, str. 11.

⁶⁷ Prav tam, str. 11–12.

⁶⁸ Prav tam, str. 13.

⁶⁹ Pirc, Zdravstveno stanje in demografski podatki, str. 487.

⁷⁰ Socialno zdravstvo, str. 14.

⁷¹ Šircelj, Rodnost v Sloveniji, str. 91–92.

Zavod za zdravstveno zaščito mater in dece v Ljubljani (Socialno zdravstvo, str. 48).

vanjem razvoja zdravstva, zlasti bolnišnic, socialno-medicinskih in higienskih ustanov ter s socialnopolitičnimi ukrepi.⁷²

V skupni jugoslovanski državi je, kot rečeno, glede smrtnosti dojenčkov prednjačila Savska banovina. Sodobni hrvaški zgodovinarji, ki se ukvarjajo z omejeno problematiko,⁷³ izpostavljajo problem »izjemno« visoke smrtnosti dojenčkov, zlasti na hrvaškem podeželju. Upoštevajoč statistične podatke Godišnjaka Banske vlasti Banovine Hrvatske, naj bi avgusta 1940 znašala smrtnost dojenčkov povprečno 150 promilov.⁷⁴ Do leta 1940 naj bi na območju današnje Hrvaške vsak peti živorojeni otrok umrl v prvem letu življenja.⁷⁵ Takšno stanje je bilo posledica slabih zdravstvenih razmer, veliko premajhnega števila zdravnikov in previsokih cen zdravstvenih storitev za siromašno podeželje.⁷⁶ Zaradi premajhne angažiranosti države pri reševanju zdravstvenih, higienskih in socialnih razmer se je sredi leta 1939 začela akcija uglednih strokovnjakov s področja zdravstvene zaščite in takrat najmočnejše prosvetno-kulturne organizacije na Hrvaškem, organizirane v okviru Hrvatske seljačke stranke, to je Seljačke sloge.⁷⁷ Vodstvo akcije je prevzel ugledni strokovnjak dr. Ernst Mayerhofer, ki je leta 1923 ustanovil »Kliniku za dječje bolezni Medicinskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu«. Bil je prvi profesor pediatrije na tej fakulteti. Mayerhofer je bil predstavnik tako imenovane »unitaristične pediatrije«, ki je združevala kurativno in preventivno medicino in smatrala socialno-medicinsko komponento za svojo glavno dejavnost. Pediatr je bil torej nosilec socialnega občutka in naziranja. Mayerhofer je izhajal iz stališča, da se morajo kmečke žene ak-

tivno vključiti v proces izboljšanja zdravstvenih razmer na podeželju. Njegova prizadevanja je podpirala Seljačka sloga, ki je storila veliko pri izobraževanju kmečkega prebivalstva in ohranjanju tradicionalne kulture. Do leta 1939, ko je začela sodelovati z Mayerhoferjem, je štela 45.000 članov v 865 podružnicah po vaseh.⁷⁸

Skupna akcija, katere cilj je bil zmanjšati visoko smrtnost otrok do prvega leta življenja, se je v začetku zdela sicer uspešna, a končni rezultati kljub temu niso bili od pričakovanih. Predvsem zato, ker se je akcija začela šele v letu 1939, se pravi v času, ko se je v Evropi že začela druga svetovna vojna. Čeprav je bila Hrvaška in s tem celotna Jugoslavija še leto in pol v relativnem miru, se je vojna že občutila na vseh področjih življenja. Poleg tega je vsaki takšni akciji tudi v idealnih razmerah potreben določen čas za širjenje in doseg polnega razmaha. Omenjena akcija, ki je potekala pod geslom »Majke za zdravlje djece«, tega časa ni imela. Poleg tega je potrebno poudariti, da je Seljačka sloga v bistvu več pozornosti posvečala drugim akcijam, ki jih je začela že prej in jih želela speljati do konca (na primer opismenjevanje, ustanavljanje kmečkih sodišč). Kljub temu da se ni povsem doseglo zastavljeno, so se žene (in tudi moški) seznanile z načeli moderne medicine in del njih je začel spreminjati tradicionalne navade in tradicijo. Začeta akcija se je sicer obračala predvsem na žene, a je hkrati z novimi idejami glede skrbi za otroke in na splošno glede zdravja in higiene seznanjala tudi moške in jih pozivala, da so opora spremembam in ne ovira.⁷⁹ To je bilo toliko bolj pomembno, saj je šlo za močna patriarhalna okolja.

Problem visoke smrtnosti otrok do prvega leta starosti ni bil zgolj slovenski in hrvaški problem, saj so o tej problematiki razpravljali tudi na prvem jugoslovanskem kongresu pediatrov v Ljubljani leta 1934. Glavna tema drugega jugoslovanskega kongresa za zaščito otrok leta 1938 pa je bila zaščita zdravja

Tabela umrljivosti do prvega leta starosti po banovinah za leta 1924–1937⁸⁰

Banovina	do 6. meseca	od 7. meseca do 1. leta
Dravska	2.471	559
Drinska	4.464	2.734
Dunavska	7.000	1.534
Moravska	2.688	1.064
Primorska	2.991	1.506
Savska	9.461	3.307
Vardarska	5.716	2.992
Vrbaska	3.721	3.053
Zetska	2.564	1.351
Beograd	362	106

⁷² Pirc, Zdravstveno stanje in demografski podatki, str. 486.

⁷³ Navajam izsledke raziskav Suzane Leček in Željka Dugaca v članku Majke za zdravlje djece: zdravstveno prosvetna kampanja Seljačke sloge (1939–1941), str. 983–1005.

⁷⁴ Prav tam, str. 983.

⁷⁵ Prav tam.

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ Prav tam, str. 984.

⁷⁸ Prav tam.

⁷⁹ Prav tam, str. 1002–1003.

⁸⁰ Statistički godišnjak 1938–1939.

kmečkega otroka in vzgajanje strokovnega socialno-medicinskega osebja.⁸¹

Zaključek

Prispevek zaključujem z analizo rojstev na območju Krškega, opravljeno s pomočjo rojstnih matičnih knjig Upravne enote Krško. Pirc krškega okraja ni uvrščal med območja, kjer je zaznati občutno padanje rojstev. Tudi izračuni na podlagi rojstnih matičnih knjig za obdobje 1930–1939 to potrjujejo.

V letih 1930–1939 je bilo največ rojstev v župniji Leskovec, najmanj pa v župniji Zdole. V obdobju gospodarske krize je moč zaznati večji padec rojstev v župniji Leskovec in župniji Sv. Križ pri Kostanjevici, medtem ko v drugih župnijah ni bilo večjih padcev rojstev. V letu 1935, ko je gospodarstvo postopoma okrevalo, v župnijah ni bilo večjih dvigov rojstev, v večini župnij je prišlo do manjšega padca, razen v župniji Sv. Križ in Krško. Do dviga pa je prišlo v večini župnij že v letu 1936, najbolj v župniji Leskovec. V zaključnem letu analize, to je leto 1939, se je število rojstev v primerjavi z začetnim letom analize, to je letom 1930, dvignilo le v župniji Krško, medtem ko je v ostalih župnijah moč zaznati padec rojstev, najbolj v župniji Leskovec.

Območje Krškega je po izračunih, ki jih je posredoval Ivo Pirc v svojem delu Narodna rast – zdravje družin,⁸² sodilo med območja, kjer je bila stopnja nezakonskih rojstev med 5 in 10%, kar pomeni, da omenjeno območje ni sodilo med »kritična«, tako kot Koroška in nekateri deli Štajerske (na primer Maribor – levi breg, Ljutomer). Pirc ne daje nekega dokončnega odgovora o vzrokih velike razlike v številu nezakonskih rojstev v posameznih okrajih. Najmanj, to je pod 5%, se je rodilo nezakonskih otrok v okrajih Kočevje, Logatec, Ljubljana – okolica in Dolnja

Lendava. Po Pirčevih besedah je bila za okraj Ljubljana – okolica verjetna domneva, da se sorazmerno velik odstotek nezakonskih otrok ni rodil doma, ampak v mestni bolnišnici. Tako se je izločilo nekaj nezakonskih rojstev. Prav tako je potrebno upoštevati, da so bile v tem okraju preventivne metode za preprečitev spočetja oziroma prekinitev nosečnosti posebno pri izvenzakonskem spolnem občevarju poznane in uporabljene. Bližina velikega mesta je uporabo takšnih metod pospeševala. Okraja Logatec in Kočevje v tem pogledu naj ne bi bila dosti drugačna. Navzočnost okraja Dolnja Lendava je bila med temi okraji nepričakovana. Okraj je imel sorazmerno visoko število rojstev in kontracepcijske metode verjetno še niso bile tako razširjene. Vzrok majhnemu številu nezakonskih otrok naj bi ležal v tem, da je bilo izvenzakonsko spolno občevarje v primeri z drugimi bolj redko. Nejasna pa je ostajala razlika med Dolnjo Lendavo in Mursko Soboto. Murska Sobota je namreč sodila med področja z 10–15% stopnjo nezakonskih rojstev. Morda je bil vzrok različna sestava prebivalstva po narodnosti in veri.⁸⁴

Med nezakonske matere sem vključila tudi vdove glede na to, da v rojstnih matičnih knjigah ni navedeno ime očeta. Seveda pa je nezakonsko rojstvo pri vdovah potrebno vzeti z zadržkom. Rojstne matične knjige niso vir, ki bi navajal podatek, ali je oče otroka, ki ga je rodila vdova, pokojni mož ali nekdo drug, ki ga je imela vdova po moževi smrti. Po občem državljskem zakoniku iz leta 1811, ki je bil posodobljen še vedno v veljavi v obravnavanem obdobju, je bil nezakonski otrok tisti, ki ga je rodila sicer zakonska žena, toda pred dobo ali po dobi, ki je bila zakonito določena glede na sklenjeni ali razvezani zakon. Tisti otroci, ki jih je žena rodila po preteku 180 dni po sklenjenem zakonu in pred potekom 300 dni po moževi smrti ali po popolni razvezi zakona, so bili zakonske-

Tabela rojstev za obdobje 1930–1939 v sedmih župnijah na območju, ki ga danes zajema Upravna enota Krško⁸³

Letnice rojstev	Župnija Krško	Župnija Leskovec	Župnija Raka	Župnija Sv. Križ	Župnija Veliki Trn	Župnija Videm	Župnija Zdole	
1930	48	172	78	128	42	45	27	
1931	64	198	71	115	37	46	21	
1932	50	162	78	137	38	44	30	
1933	50	167	60	101	42	46	28	
1934	56	147	75	98	47	42	27	
1935	64	146	63	119	34	36	20	
1936	73	158	58	114	39	34	25	
1937	71	118	66	109	37	31	23	
1938	54	146	54	107	49	30	23	
1939	64	145	58	106	39	32	12	
SKUPAJ	594	1559	661	1134	404	386	236	Vseh rojstev 4974

⁸³ Podatki so vzeti iz rojstnih matičnih knjig posameznih župnij. Knjige hrani Upravna enota Krško. V analizo ni vzeta župnija Brestanica, kar pomeni, da je dejansko število rojstev večje.

⁸⁴ Pirc, Zdravje v Sloveniji I, str. 44 in Narodna rast, str. 25.

⁸¹ Prav tam, str. 987.

⁸² Pirc, Narodna rast, str. 25.

Tabela nezakonskih rojstev na območju Krškega 1930–1939⁸⁵

leto rojstva	župnija Krško	župnija Leskovec	župnija Raka	župnija Sv. Križ	župnija Veliki Trn	župnija Videm	župnija Zdole	
1930	5	14	13	2	3	6	2	
1931	3	6	12	2	3	6	1	
1932	8	14	7	2	3	5	3	
1933	7	10	2	1	3	2	0	
1934	9	11	5	2	3	1	1	
1935	8	7	7	7	2	2	0	
1936	12	9	3	4	4	4	2	
1937	8	3	6	2	0	2	1	
1938	6	7	2	2	0	2	2	
1939	6	5	5	1	2	0	1	
SKUPAJ	72	86	62	25	23	30	13	Vseh nezakonskih rojstev 311

ga rodu. Ostali otroci, ki niso bili rojeni v omenjeni zakoniti dobi, so se šteli za nezakonske. Nezakonski otroci niso imeli enakih pravic kot zakonski.⁸⁶

Največ nezakonskih rojstev je bilo v župniji Leskovec, najmanj pa v župniji Zdole. Na splošno v omenjenih letih ni bilo večjih nihanj v številu nezakonskih rojstev, tudi v obdobju gospodarske krize ne. Zanimiva je župnija Veliki Trn, kjer je bilo štiri leta zapored enako število nezakonskih rojstev in to ravno v obdobju gospodarske krize. Zanimivo je tudi leto 1935, ko je gospodarstvo počasi okrevalo. To leto je bilo v župnijah Leskovec, Raka in Sv. Križ enako število nezakonskih rojstev, to je 7, ter v župnijah Videm in Veliki Trn po 2 nezakonski rojstvi. V večini župnij se je to leto zmanjšalo število nezakonskih rojstev, najbolj v župniji Leskovec. Zadnje leto analize, to je leto 1939, se je v primerjavi z letom 1930 število nezakonskih rojstev v vseh župnijah znižalo, najbolj v župnijah Leskovec, Raka in Videm.

Med nezakonskimi materami so bile številčno najbolj zastopane samske kmečke hčere, služkinje, dninarice in hčere hišarjev. Okolje, ki je predmet analize, je bilo pretežno podeželsko, zato tako visoko število kmečkih nezakonskih mater. Hkrati se postavlja vprašanje, zakaj toliko nezakonskih rojstev med kmečkimi hčerami glede na to, da je bilo kmečko okolje že tradicionalno katoliško usmerjeno in zvesto strogim katoliškim pravilom glede izvenzakonskega spolnega občevarja. Morda si lahko odgovorimo na zastavljeno vprašanje z zgoraj omenjeno razlago Iva Pirca glede štajerskih in koroških območij.

Tabela socialne strukture nezakonskih mater območja Krškega za leta 1930–1939

socialni status	obdobje 1930–1939
dninarica	37
služkinja	46
kmečka delavka	12
kmetica	8
gospodinja	1
delavka	20
kmečka hči	72
hči hišarja	30
pletilja	2
brez poklica	9
hišarica	2
vdova	12
dekla	12
hči goslača	2
socialni status ni naveden	17
natakarica	1
hči viničarja	1
hči najemnika	1
hči zidarja	3
hči lončarja	1
hči mlinarja	2
hči tesarja	1
hči kovača	1
hči kočarja	1
delavska hči	1
kočarica	1
vajenka	2
odvetniška uradnica	1
šivilja	4

⁸⁵ Rojstne matične knjige župnij, Upravna enota Krško.

⁸⁶ Občni državljanski zakonik z dne 1. junija 1811 v besedilu treh delnih novel, slovenski prevod iz leta 1928, str. 37, 41–42. Zakonik ne omenja nezakonskih otrok, ki so jih rodile samske matere, torej žene, ki niso bile nikoli poročene ali razvezane. Navaja le, da se otroci, ki so bili rojeni izven zakona, a so se njihovi starši pozneje poročili, štejejo s svojim potomstvom vred za rojene v zakonu, vendar pa ne morejo izpodbijati lastnosti prvorojstva in drugih že pridobljenih pravic zakonskim otrokom, rojenim v zakonu. *Občni državljanski zakonik*, str. 44.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

ARS – Arhiv Republike Slovenije
AS 77 – Banski svet Dravske banovine, 1930–1941, fasc. 14.

Upravna enota Krško
Rojstne matične knjige župnij.

LITERATURA IN OBJAVLJENI VIRI

- Bela kuga v zgodovini in danes. *Mariborski Večernik* »Jutra«, 18. 2. 1936, št. 40, str. 4.
- Brecelj, Anton: Zakonita zaščita nerojenih – pri nas odpravljena. *Socialna misel*, letnik V, št. 9, leto 1926, str. 202.
- Dobaja, Dunja: Podoba ženske v slovenskem katoliškem časopisju med drugo svetovno vojno. *Ženske skozi zgodovino: zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev*, Celje, 2004, str. 361–365.
- Kazenski zakonik za Kraljevino SHS, 1929.
- Leček, Suzana in Željko Dugac: Majke za zdravlje djece: zdravstveno prosvjetna kampanja Seljačke sloge (1939–1941). *Časopis za suvremenu povijest*, No. 3, siječanj 2007, str. 983–1005.
- Občni državljanski zakonik z dne 1. junija 1811 v besedilu treh delnih novel, slovenski prevod iz leta 1928.
- Pirc, Ivo: *Naroda rast – zdravje družin*. Ljubljana: Prosvetna zveza v Ljubljani, 1940.
- Pirc, Ivo: Zdravstveno stanje in demografski podatki. *Spominski zbornik Slovenije*. Ljubljana: Jubilej, 1939, str. 483.
- Ratej, Mateja: Samoiztrebljenje naroda. *Dnevnik (Objektiv)*, 3. 1. 2009, str. 15.
- Socialno zdravstvo avtonomnega mesta Ljubljane v letu 1930*. Ljubljana: Mestno načelstvo ljubljansko, 1931.
- Statistički godišnjak za leto 1929 in 1931*.
- Šircelj, Milivoja: *Determinanta rodnosti v Sloveniji*. Doktorsko delo. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 1991.
- Šircelj, Milivoja: *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*. Ljubljana: Statistični urad RS, 2006.
- Zwitter, Fran: *Prebivalstvo na Slovenskem od XVIII. stoletja do današnjih dni*. Ljubljana: Znanstveno društvo v Ljubljani, 1936.

S U M M A R Y

Births, deaths, and fear of the »white plague« in the Drava banovina in the interwar period

At the end of the 1930s, the leading Slovenian political party, the Slovenian People's Party (SLS) was pervaded by the extreme politicisation of low birth rate. In the early 1940, Ban Marko Natlačen read what he deemed a deplorable report on the de-

mographic movement in the Drava Banovina. The decreasing birth rate was noticeable even during the period of economic expansion. The ban and the SLS identified the reasons for such a state in the free-thought, which spread across the middle and working classes, and in many places also reached the peasants. Attention to the »drastic« decline in birth rate in the Drava Banovina was also drawn by Dr. Ivo Pirc, the director of the Hygiene Institute. He recognised the reasons for such a state in the spread of the »white plague« (i.e. abortion), and in the pursuit of a more comfortable, care-free life. Modern researchers of birth and death rate movements, however, point to some deficiencies in Pirc's analyses.

Another negative fact was that the number of deaths declined at a slower rate than the number of births. This phenomenon was seen as evidence that the Slovenes in the period under discussion were not ready for the rationalisation of births, as the conditions for the reduction in the number of deaths in the same ratio had not yet been met. Dr. Pirc recognised the danger in that the Slovenes had opened the road towards birth regulation, which they partly embraced, without managing and preventing death cases in an equal measure to thus lower the general death rate, for instance, through infant care, timely and professional treatment of diseases, and adequate hygiene.

A comparison with other parts of the state revealed a more favourable situation, with only every eighth or ninth infant dying in the first year in the Drava Banovina and every fifth infant in the Sava Banovina, which was the highest infant mortality rate in the state. Nevertheless, the death rate in the Drava Banovina was low only in relative terms. Given that the province had the lowest number of births in the state, the highest number of them should remain alive.

According to Dr. Pirc, the endeavours towards a »healthy generation« should move in two directions: to increase the number of births, as the decline in the birth rate would threaten the bases of the future of the Slovenian nation, and to lower the number of deaths. Both goals were to be achieved by promoting the development in health care, especially hospitals, socio-medicine and hygiene institutions, and by socio-political measures.